

Etnikum és nemzet összefüggései Latin-Amerikában

Közép-Kelet-Európából tekintve a címben megjelölt kérdéseket, több jelentős hasonlóság tűnik fel a két régió — Latin-Amerika és Közép-Kelet-Európa-között.

Mindenekelőtt világosan látszik, hogy a Nemzet eszméje, a kollektív identitás-tudatnak ez a modern és nagy karriert befutott típusa a XIX. század elején négy fő pillérre épült.

E modern identitásforma központi eleme véleményünk szerint egyfelől a *fejlődés koncepciója*. Ebben különbözik leginkább a korábbi identitás-tudatformáktól. Ez azt is jelenti ugyanakkor, hogy egy kollektíva (nép, nemzet) már nemzetközi összefüggésben helyezi el önmagát. Ez persze szükségképpen más népekkel való összehasonlítást igényel — de ezt is alapvetően és elsősorban a fejlődés-koncepciótól („haladás”) meghatározottan teszi, tehát igen modern világképet is feltételez. A *Nemzet-tudat tehát glóbusz-feltételezett tudat*.

Ez persze elválaszthatatlan a kapitalizmus fejlődésétől, amely megteremtette a világpiacot és lehetővé tette más népek megismerését.

Latin-Amerika számára, hogy Közép- és Kelet-Európa számára is, ez az új helyzet, új felfogás azonban az elmaradottság felismerését is jelentette. A fejlődés-tudat tehát a „*lemaradtunk*” élményével, majd az *elmaradottság*-tudattal is párosult, természetesen e helyzet felszámolásának igényével.

S mert az elmaradottság a politikai függés (gyarmat, félgymarmat) különböző formáival kapcsolódott össze, a világgazdaság periférián-félperiférián elhelyezkedő régióinak nemzettudatában és magában a nemzetté válás folyamatában is ezért kapott különleges helyet a *függetlenség* eszméje. A társadalmi haladás-nemzeti függetlenség eszméje ezért lehetett kettős alapja a nemzeti mozgalmaknak és a nemzettudatnak Közép- és Kelet-Európában és Latin-Amerikában is. Ez pedig az igényelt független *állam* rendkívül fontos szerepét feltételezte a társadalmi, gazdasági haladás felgyorsításában, a fejlett Európához, vagy az Észak-Amerikához való felzárkózásban. Ez az oka annak, hogy a politikai gondolkodás a Nemzetet meghatározó legfontosabb intézménynek a XIX. századi Latin-Amerikában is az Államot tekinti és a Nemzetet azonosítja az Állammal, egy sajátos Nemzet-Állam, vagy Állam-Nemzet-sémát megvalósítva. Jól illusztrálja ezt Simón Bolívar

aki jamaicai levelében világosan megfogalmazta: a nemzet legfontosabb attribútuma az *államiság*.¹

Közép- és Kelet-Európa hasonló modellt követett. Ha arra gondolunk, hogy Magyarország 1867-ben, a balkáni államok az 1870-es években, Albánia 1912-ben, Csehszlovákia és Lengyelország 1918-ban váltak független államokká, ezen nem is csodálkozhatunk.

Közép- és Kelet-Európa, valamint Latin-Amerika közötti összehasonlítás a nemzet-tudat és a nemzetté válás kérdéseiben — természetesen *jelentős eltéréseket* is mutat.

Közép- és Kelet-Európából nézve, a latin-amerikai nemzet-tudat két olyan sajátossággal rendelkezik, amelyet az európai nemzettudatok kifejezett formában nem mutatnak fel. Egyrészt a kollektív identitástudat *két szintje* érdemel figyelmet: a *nemzettudat* mellett a *kontinentális* tudat is kifejlődött, amit a „Nuestra América” — „Mi Amerikánk” — fejez ki. Jól illusztrálják ezt a *hispanoamericanismo*, *indoamericanismo* és a *latinamericanismo* különböző koncepciói. Néhány régióban még *közbülső* formái is megjelentek e kollektív identitástudatnak, például a „középamerikaiság”, vagy az igen erős „karib-tudat”. Közép- és Kelet-Európában ennek a *régió-tudatnak* a különböző változatai ugyan megtalálhatók voltak (pánszlávizmus, Balkánkonföderáció gondolata, Duna-konföderáció terve) de nem váltak a XX. századra olyan erős tudatformává, mint Latin-Amerikában. Természetesen ezt a kontinentalista gondolkört Latin-Amerikában a *közös* spanyol gyarmati múlt, a közös nyelv, a közös vallás is erősítette. A közép-kelet-európai *régió-tudat* — amelynek alapja a pánszlávizmus esetében a közös etnikai eredet volt — megszilárdulásának és kiépülésének ellene hatott az eltérő birodalmakhoz való korábbi tartozás, az eltérő vallás (a görög-keleti, görögkatolikus, a katolikus, a mohamedán és a különböző protestáns vallások) és az, hogy a *közös fenyegetettség*-nek az a foka, amely Latin-Amerika népeiben kialakult — a spanyol Korona ellen, a Szent Szövetség ellen, majd az Egyesült Államok expanziójával szemben — Közép- és Kelet-Európa népeinél *tartósan* nem volt jellemző. Egy ilyen régió-tudat, („második emelet”) kialakulása ellen hatott az is, hogy a szláv népek mellett e régióban más etnikumhoz tartozó népek is jelen voltak.

Azaz, az etnikai, vallási, nyelvi-kulturális *heterogenitás*, az *eltérő* történelmi múlt és eltérő történelmi tapasztalatok miatt a kollektív tudatnak e szilárd második emelete itt nem alakult ki, nem öltött szilárd formákat, bár gyenge tendenciaként a haladó és nem haladó mozgalmak eszmekörében sokszor jelen volt a XIX. és XX. században Közép- és Kelet-Európában.

Latin-Amerika nemzeti fejlődésének és a nemzetről alkotott koncepcióinak leginkább eltérő vonása Közép- és Kelet-Európától — de azt hiszem, hogy glóbusunk más régióitól is — az *etnikai* („faji”) *tényező erős jelenléte* e nemzet-tudatokban.

Más kontinens Latin-Amerikához hasonló módon ugyanis *nem mutatja* e sajátosságot, amely az indián, fehér, fekete, ázsiai *alapetnikumok* és a *kevert* népcsoportok (meszticek, mulattok, zambók stb.) széles skálájának jelenlétéből adódik.

Ha három időmetszetben etnikai szempontból mutatjuk be Latin-Amerika népességét, ez a tény meglehetősen markánsan tűnik elénk:²

	1650	1825	1950
Indián	9 175 000	8 175 000	14 334 642
Fehér	729 000	4 349 000	nem közöl adatot
Néger	835 000	4 188 000	13 719 111
Mesztic	401 000	6 252 000	42 345 907
Mulatt	269 000		19 323 395

Az összefoglaló táblázat persze némi kommentárt igényel, mert nem tükrözi a kontinentális eltéréseket. Azt, hogy a XIX. században, s ma is van még egy „*Indián Amerika*”: Mexikó, Guatemala, Peru, Bolívia, Ecuador, Paraguay, ahol az indián-népek túlsúlya és kevés fehér lakosság jellemző; „*Fekete-Amerikát*” a Karib térség országai és Brazília egyes vidékei jelentik; erős a *mesztic* túlsúly az Andok térségében (Kolumbia, Venezuela) és Közép-Amerikában; a La-Plata vidék a *fehér* lakosság bevándorlásának fő színtere (Argentína, Uruguay, Brazília egyes államai). Említést kell tenni a XIX—XX. században az ázsiai (kínai, japán) bevándorlás mellett az 1870—1930 között kulmináló tízmillió feletti európai bevándorlásról is, melyek a latin-amerikai etnikai paletta színeit tovább gazdagították.²

Mindazonáltal, a tőkés fejlődéssel párhuzamosan erősödő városiasodás és a belső migráció növekedése mindenképpen az *etnikai keveredés* (spanyolul *mestizaje*) irányába hatott. Latin-Amerika etnikai kohóként működött, megadva ezzel a nemzetté válás folyamatának fő jellegzetességét is.³

E ténnyel kell számolnunk mind az osztálytudat, mind a nemzettudat alakulásának vizsgálatakor. *Illusztrációként* ismerkedjünk meg Mario Samборino által közölt 1968-as adatokkal. Ezek szempontunk szerinti csoportosítása (az ország etnikai kompozíciójának %-os bemutatásával) jól mutatja — még adatainak bizonytalanságával egyetemben is — Latin-Amerika etnikai összetételének fő sajátosságait.

A táblázatot úgy állítottuk össze, hogy a színekben a „fehértől” a „feketéig” terjedő skálát érzékeltessük, így téve érzékelhetővé a nyilvánvaló tény: Latin-Amerika lakosságának *etnikailag kevert* jellegét.

Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk: ez az alapja annak, hogy Latin-Amerikában a nemzettudatok — nyíltan vagy burkoltan — etnikai koordináták által is meghatározottak. A társadalmi osztályokhoz és a nemzethez való tartozás tudata mellett a „fajhoz”, etnikumhoz való tartozás is identitást meghatározó tényező.

	Fehérek %	Indiánok %	Meszticek %	Feketék (néger és mulat) %
<i>„Fehér” Amerika</i>				
Argentina	89	2	9	—
Uruguay	90	—	8	2
<i>„Fehér-mesztic” Amerika</i>				
Costa Rica	48	2	47	3
<i>„Indián” Amerika</i>				
Bolívia	12	57	31	—
Ecuador	7	58	32	3
Guatemala	3	67	30	—
Paraguay	5	65	30	—
Peru	13	49	37	—
<i>„Indián-mesztic” Amerika</i>				
Honduras	10	40	50	—
El Salvador	8	40	52	—
<i>„Mesztic” Amerika</i>				
Chile	25	9	66	—
Kolumbia	20	12	59	9
Mexikó	9	29	67	1
Nicaragua	10	14	76	—
Panama	8	10	50	31
Venezuela	12	10	68	10
<i>„Fekete-fehér” Amerika</i>				
Brazília	39	3	20	37
Kuba	30	—	20	49
<i>„Fekete” Amerika</i>				
Dominika	5	—	14	81
Haiti	—	—	—	100

Mindez azt jelenti, hogy az Európában „tisztán” jelentkező olyan fogalmakat, mint *osztály*, *nemzet*, igen gyakran etnikai-faji „köntös” burkolja be — gyakran el is homályosítva, vagy átszínezve a nemzettudatot és az osztálytudatot. Azaz, e

kettős — osztály és etnikum — koordinátarendszer, (illetve, pontosabban úgy is mondhatnánk: az identitást meghatározó koordinátarendszer egyik vektora az osztály, a másik az etnikum) az osztálytudat és nemzettudat zavaraihoz is hozzájárulhat („identitászavarok”), de mindenképpen ható és jelenlevő feltételrendszert jelent, amelynek szerepével, funkcióival, megjelenési formáival mindaddig a marxista történettudomány keveset foglalkozott.

Tanulmányunkban e problematika általános összefüggéseivel kapcsolatosan vetünk fel néhány új szempontot, egy nagyobb gondolatmenet főbb csomópontjait kijelölve. E gondolatmenet újdonsága az, hogy a *latin-amerikai nemzettudatokat az „etnikai aspektus” szempontjából igyekszünk tipizálni.*

Már a spanyol Korona elleni függetlenségi harc során megfigyelhető, hogy a forradalmi, radikális, demokratikus tendenciaként jellemezhető politikai irányzatok *sok-etnikum-alapú* nemzetfogalommal operáltak. Figyeljük csak meg például José Gabriel Tupac Amarut, aki az 1780—81-es indiánfelkelés során először használja a „los peruanos” — peruiak — kifejezést, túl igyekezvén jutni a gyarmati rendszer által felépített faji előítéletek és barrikádok rendszerén. Tupac Amaru egyaránt peruinak tekinti a felszabadított néget, az indián parasztot, a fehér földbirtokost és természetesen a széles mesztic rétegeket. A Nemzetbe tehát *mindenki* — minden perui — beletartozik nála, etnikai és osztályhelyzetétől függetlenül.⁴ A Nemzet e felfogásban *magasabb és integráló* fogalom az osztály és etnikum kategóriájához képest.

Hasonlót tapasztalhatunk Simón Bolívarnál, vagy a paraguayi Dr. Franciánál is. Nyilvánvaló, hogy a függetlenségi harc fegyveres szakaszában csak ilyen széles alapú felfogással lehetett sikereket elérni.

Természetesen látni kell a Túpac Amaru és Bolívar nevével fémjelzett *demokratikus* és *sok-etnikum-alapú* felfogások közös sajátosságain túl az eltéréseket is. Túpac Amaru széles nemzetfelfogása az *indián-mesztic hegemonia* aspirációját is magában foglalja, míg Bolívar nyilvánvalóan a *kreol* (fehér) uralkodóosztály *vezető szerepével* számolt e demokratikus nemzetfogalomban. Bolívert e tekintetben az Amerikában született fehérek helyzetének legitimizálása foglalkoztatja, s az alábbi idézetben ennek a sok etnikumú egységnek a belső dinamizmusára és konfliktusaira is utal. Szóhasználata azonban a *meszticek* felé is nyitott, jelezve azt a tényt, hogy a függetlenségi háború idején az addig fehér uralkodóosztályba jelentős mesztic csoportok kerültek: „különben sem vagyunk sem indiánok, sem európaiak, hanem *közbülső fajta* az ország jogos tulajdonosai és a spanyol bitorlók közt, vagyis szülőhelyünket tekintve amerikaiak vagyunk, de jogaink Európából erednek, így küzdenünk kell értük a bennszülöttekkel és egyszersmind ki kell tartanunk az országban a támadók támadása ellen...”⁵

Ám már ekkor, a XVIII. század végétől is látszott, hogy formálódóban vannak *másfajta nemzetfelfogások* is.

Egyfelől megfigyelhető, hogy a spanyol gyarmati uralom ellen harcot kezdő latin-amerikai fehér-kreol földbirtokosok a független állam és nemzet sáncaiba nem kívánják beengedni a nép alsóbb, színes rétegeit. A magyar nemesi nemzetfogalomhoz hasonló jelenségről van szó, amely idegesen reagált az alsóbb népi és színes bőrű rétegek függetlenségi háborúba való bekapcsolódására.

Venezuela fehér patriótái például a Miranda által alapított „hazafias társaságban” tevékenykedő néger és mulatt rétegeket aggodalommal szemlélték, Bolívar rabszolgafelszabadító terveit pedig elítélték. Boves tábornok színes tömegei — (amelyek az egyenlőség jelszava alatt a (fehér) nagybirtokosok ellen fordultak, nem téve különbséget patrióta vagy spanyolbarát hacienda között) — pedig e rémület tartós sokkját alakították ki a fehérekben.⁶ Ez az oka annak is, hogy Peruban a Túpac Amaru felkelés (1780—83) utáni trauma légkörében a fehér nagybirtokosok a spanyol Korona mellett maradtak, félvén az indián-mesztic tömegektől.⁷

E *szektás fehér* felfogás szülte az indián szélsőséget is. Peruban a Túpac Catari testvérek fellépése villant ilyen ambíciókra fényt a XVIII. század 80-as éveinek elején.

A Catari testvérek az általuk ellenőrzött indián túlsúlyú Felső-Peruban (mai Bolivia) eltiltották a spanyol nyelv használatát, az európai ruhák viselését⁸. Indián rasszizmusuk válasz volt a perui kreol (fehér) földbirtokosok rasszizmusára, amely a „vértisztaság” spanyol eszméjére alapozva osztályuralmát faji érvekkel is igyekezett alátámasztani, alacsonyabb rendűnek tartva a többi „castas”-t (*kasztok*-nak nevezték spanyol-Amerikában a „kevert” csoportokat). A kreol uralkodó osztály a kialakuló nemzetben csupán önmagát szemlélte.

Mi e jelenségek lényege? Véleményünk szerint az, hogy mindegyik szélsőség egy *etnikum-alapú* nemzet-koncepciót formált: az egyik az indián, a másik a fehér etnikumra („fajra”) szűkítette le a nemzet fogalmát, s ezzel a másokat kizáró, *exkluzív jellegű*, szektás tudatformaként jelent meg.

Ha a XIX. századi Latin-Amerikára pillantunk, látjuk, hogy a függetlenségi háború után a *fehér-kreol nemzetfogalom győzött*, ahogy a latifundisták és a kereskedő oligarchia kezébe került az államhatalom.

Ennek az okai alapvetően azzal függenek össze, hogy Latin-Amerika függetlenségi háborúja a fehér uralkodó osztályok vezetése alatt zajlott le,⁹ mely az európai tőkés államok (és részben Észak-Amerika) támogatását is élvezte. A világgazdasági munkamegosztásból jóidőre kiszakadt Latin-Amerikában a XIX. században felerősödött a fehér földbirtokos csoportok súlya. Ez a régi, gyarmati rasszista reflexeket átmenekítette a most formálódó *fehér úri nemzetfelfogásokba*. Az állam azonos lett a kreol-fehér oligarchiával, az oligarchia pedig a Nemzettel, az állam többi polgára pedig a Nemzet sáncain kívülre került.

Ez a kreol-fehér nemzetfogalom tükröződött például az indiánok és meszticek

igen negatív megítélésében („degenerált fajok”) és az európai fehér bevándorlás szorgalmazásával kapcsolatos kormánypolitikákban.

A XIX. századi politikai és osztályküzdelmek azonban arra utaltak, hogy a sok etnikum-alapú demokratikus nemzetfelfogások a század folyamán továbbéltek. Leginkább azonban társadalmi és politikai *konfliktusok idején* tudjuk megfigyelni sajátosságaikat.

Mexikóban a múlt század közepén az Egyesült Államok agressziója révén elvesztett hatalmas területek (Új-Mexikó, Kalifornia) okozta sok által kiváltott politikai — társadalmi válság megkérdőjelezte a fehér oligarchia uralmát — amelyet a hasonlóan gazdag katolikus egyház is támogatott. Nem véletlen, hogy a hatalmas duzzadó *nemzeti sérelem* árama az indián-mesztic Benito Juarezt emelte Mexikó köztársasági elnökévé. A *Reforma* időszaka nemcsak a katolikus egyház földbirtokainak elvételét és a fehér oligarchia korlátozását jelentette, de Mexikó színes bőrű (indián, mesztic) tömegeinek a nemzet sáncaiba való beemelését is.

Juarez argumentációja és egész politikai gyakorlata erre utal. Nem váratlan ezért az sem, hogy ellenfelei, Mexikó (fehér) oligarchiája Spanyolország és Franciaország támogatásával, Habsburg Miksa császárrá koronázásával igyekezett uralmát visszaszerezni. Juarez erejét a borszintől függetlenül minden mexikóit magában foglaló Nemzet adta, s vitte ügyét győzelemre. Mindazonáltal egy érdekes tény említést érdemel. Miksa expedícióját legyőző és a függetlenséget konszolidáló Mexikó elnöke egyre több rendeletben — halálbüntetéssel is szankcionálva — tiltja meg a maya indiánok földjeinek elvételét, Yucatán indiánjainak rabszolgaként történő eladását a karibi ültetvényes szigetekre. Mindez arra utal, hogy az 1860—1870-es években az új, *de már mesztic* földbirtokos osztály erősödése a fehér mentalitás újjáéledését hozta — *immár mesztic köntösben*¹⁰. Ez a felfogás, mely a *mesztic nemzet* eszméjének alapján állt, és Porfirio Diaz diktatúrája alatt izmosodott meg, az indián tömegeket ismét a nemzet sáncain kívülre szorította.

E tény persze összetett jelenségre utalt. A tőkés fejlődés viszonylagos felgyorsulására Mexikóban, a külföldi tőke mexikói megjelenésére és expanziójára, stb., amelynek társadalmi következménye a *mestizaje* felgyorsulása volt. A földbirtokos osztályban történt óriási vérátömlesztés — (a földbirtokos osztály „meszticizálódása”) — a nemzetfelfogásban is *új típust* szült: Latin-Amerikában legelőször itt született meg és vált uralkodó, „hivatalos” nézetté a nemzet mesztic felfogása, mely a sok -etnikum-alapú nemzetfelfogást ismét kiszorította a politikai gondolkodás perifériájára.

Nicaraguában a XIX. század közepén az észak-amerikai William Walker kalandja utalt a fehér felfogás szélsőséges önzésére. Erős nicaraguai fehér földbirtokos csoportok hívták be és támogatták Walkert, aki fehér-zsoldos hadseregével elnökké tette magát, visszaállította a rabszolgaságot és hivatalossá tette az

angol nyelvet. Arroganciája természetesen kivívta Közép-Amerika ellenállását: túllépve vizályaikon, összefogtak, és megölték a kalandor Walkert¹¹.

Kubában a tízéves háború (1868—78) időszakában tanulmányozható meglehetősen jól, hogy az eltérő társadalmi-politikai aspirációk eltérő nemzetfelfogásra épültek.

Természetes, hogy az utolsó nagy spanyol gyarmat, Kuba függetlenségéért vívott harcába, amelyet a fehér uralkodó körök indítottak meg és tartottak vezetésük alatt, nagy ambícióval kapcsolódtak be Kuba színes tömegei is: *fekete* rabszolgák és szabadok, valamint a *mulatt* városi és falusi kispolgárság tömegei is. A mulatt *Antonio Maceo*, aki e háború egyik legendás katonai vezetője lett, ezt a törekvést szimbolizálta, de kifejezte azt is: e színes néptömegek egy *demokratikus* köztársaságért harcoltak, s tevékenységük megkérdőjelezte a fehér (földbirtokos) *hegemónia* fenntarthatóságát is a leendő köztársaságban. Maceo eszméje a *Kubát alkotó etnikumok* — fehérek, feketék, mulattok, ázsiaiak — *békés együttélése* volt.

A függetlenségi táborban kialakuló viták éppen ezzel a ténnyel függtek össze. Külső megfigyelők ezért tartottak egy „faji háborútól” a spanyolokat szigetükről kiűző Kubában, s a fehér uralkodóosztály jóérzését ilyen félelmei is vitték az Egyesült Államokkal való szoros együttműködés felé a XIX. század utolsó éveiben. Az USA újgyarmataként megjelenő kubai állam e század elején a Maceo-képviselte törekvéseket kiszorította a politikai arénából.¹²

Tanulságos a *venezuelai* Ezequiel Zamora múlt század közepi története is, aki a színesbőrű parasztság törekvéseit (földéhség) fejezte ki, s demokratikus köztársaság megteremtéséért harcolt. Zamora nemcsak a partvidék mulatt és néger parasztjaira, de a három hegyvidéki tagállam indián törekvéseire is figyelt.¹³

Igen világos e századközepi latin-amerikai konfliktusok esetében, hogy az alapkönfliktus *osztályok közötti*, de mert ez *erőteljesen etnikai sajátosságoktól is meghatározott*, ezért *etnikai konfliktusként* is manifesztálódott. E demokratikus, népi törekvések szükségképpen valamilyen *sok-etnikum-alapú* nemzetfelfogással kapcsolódtak össze.

E ponton érdemes egy pillanatra megállni, s az *osztály és etnikum* közötti összefüggésekre is utalni. A fenti példáinkból kitűnik talán, hogy a XIX. században a kapitalizmus — kínosan lassú, deformált, függő, és rendkívül egyenetlenül jelentkező — fejlődésével a gyarmati örökség erőteljes jelenléte következtében a társadalmi *osztályok formálódása etnikai meghatározottságú*. Ez azt jelenti, hogy az osztályhelyzet szoros kapcsolatban volt az etnikai helyzettel.

A paraszt, az agrárproletár és a bányász a Csendes-óceán partvidékén indián és indiánmesztic; Brazíliában és Kubában pedig néger, a földbirtokosok, az állami tisztviselők és a hadsereg tisztjei, az értelmiségiek pedig fehérek. A rendkívül nagytömegű és heterogén középrétegek, a kispolgárság pedig a mesztic és/vagy mulatt. Ez az alapstruktúra persze az évtizedek során változott, ám erre az *etnikai*

koordináltak között működő latin-amerikai felfogás sajátosan reagált: az egyén társadalmi helyzetének megváltozásával „faji besorolása” is megváltozott. A föld-birtokot szerző mesztic vagy mulatt személy — bármilyen is volt a bőrének színe — fehéreként sorolta be önmagát; a nagyvárosba érkező, olvasni megtanuló indián pedig már meszticnek vallotta magát, pl. az 1876-os perui összeírásban, stb. Ez a jelenség tehát azt jelenti, hogy osztálykategóriákat etnikai („faji”) kategóriák helyettesítették. De mert e társadalmi-gazdasági átalakulás Latin-Amerikában elhúzózó és deformált, ahol az osztályok „letisztult” jelentkezése elmaradt, az osztályhoz való besorolást a „faji besorolás” helyettesítette, az *osztályöntudat zavarait* is magával hozva.

E XIX. századi folyamatokat szemlélve egy — egyenlőre hipotetikus — konklúzió kínálkozik: a Túpac Amará — Bolívar — Zamora — Juárez — Maceo stb. nevével összeköthető *sok etnikum alapú* nemzetfogalom végső soron a gazdasági-társadalmi fejlődés *autochton tőkés útjának a törekvését*,¹⁴ a nyugat-európai és észak-amerikai fejlődési pálya megvalósításának az igényét is tükrözte. Ezt az alternatívát azonban a XIX. századi világ gazdasági fejlődés elpusztította. A függő és deformált tőkés fejlődésnek a fehér-nemzetfogalom és az ebből táplálkozó *elitista mesztic* nemzetfogalmak jobban megfelelték.

A nemzettéválás e folyamata ugyanakkor a XIX. század elején még erős kontinentális összefogás eszméjét is meggyengítette. A kreol (fehér) nacionalizmusok önzése ellene hatott a bolívari eszméknek, ahogy a közép-amerikaiság gondolata is megrokkant a Közép-Amerikai Államszövetség felbomlásával (1838/39). A szubkontinens az egymással rivalizáló, izzó kreol nacionalizmusok színtere lett a XIX. században.

Változást, hatalmas átrendeződést a latin-amerikai nemzetfelfogásban a XIX. század utolsó évtizedeitől az 1930-ig terjedő időszakban figyelhetünk meg.¹⁵ Néhány évtized alatt a nemzettudat átalakulása és a „kontinentális tudat” újjászületése zajlott le. Emögött az imperialista tőkebehatolás következményei állottak, mindenekelőtt a tőkés fejlődés nekilendülése és ennek társadalmi következményei: a városfejlődés felgyorsulása, új, nagyszámú középrétegek megjelenése, a munkásosztály kialakulásának elindulása, az európai bevándorlás milliós tömegei, a parasztság földért való harcának fokozódása, régi földesúri rétegek deklasszálódása, stb. Erre a komplex és hatalmas gazdasági-társadalmi átalakulásra (mely ugyanakkor sok új deformáció kialakulásával is járt) nem térünk ki részletesen. Minket itt és most a nemzettudat és a „kontinentális-tudat” kérdései érdekelnek.

E folyamatban a legfontosabb mozzanat a fehér-kreol úri nemzetfelfogás *válságának* kezdete. Erre utalt egyfelől az, hogy a kreol (fehér) oligarchikus nemzetfelfogás reakciós, rasszista vonásai felerősödtek. *C. O. Bunge* „Nuestra América” című könyvében adott negatív karakterisztika az indiánról, meszticről, négerrel — erre utal. Általánossá lett a „kevert fajok” rendkívül negatív értékelése

is. Bunge továbbfejlődésre képtelen hibrideknek tekintette őket, A. Arguedas pedig degeneráltaknak. V. Garcia Calderón pedig alsórendűeknek minősítette e rétegeket, akik nem tudnak ellenállni „a felsőbb fajok inváziójának”¹⁶. A kreol oligarchikus nemzetfogalom pesszimistává vált a századfordulón, s bár USA-ellenessége is fokozódott, nem tudott mozgósító ideológiává válni, bárha jelentős *modernizáció* is megfigyelhető e nemzetfelfogásban. Ez megfogható a kontinentalizmus eszméjének erőteljes felerősödésében, amely egyébként először a kreol oligarchia ideológusainak az írásaiban jelent meg. Ők a kontinens „betegségeit” még rasszista alapon érzékelték és sürgették a megoldást (pl. a fehér bevándorlás fokozásával). E nézetek erős USA-ellenességgel is párosulhattak, kifejezve a deklasszálódó földbirtokos rétegek antikapitalista nézeteit is.

E modernizálódás eszmei alapjául a *pozitivizmus* latin-amerikai megjelenése és elterjedése szolgált. A XIX. század utolsó harmadától e filozófiai irányzathoz való fordulás az ismét a világpiachoz kötődő hazai oligarchiák hatalmának megerősödésével is összefüggött. Az anarchia, a caudillók korszakán való túllépés a *rend, haladás* sürgetését igényelte, s a pozitivizmus azt a reményt adta, hogy Latin-Amerika megtalálta a *felzárkózás* megalapozását szolgáló filozófiát. A pozitivizmus, mint a modernizáció stratégiájának (vélt) világnézete, természetesen eltérő társadalmi törekvésekben jelent meg. Kétségtávol, az említett pesszimista és reakciós nézetek elsősorban a *biológizmus* érveit vették át.¹⁷

A kollektív identitástudatok válságára és átalakulására utalt az is, hogy megkezdődött *új* nemzetfelfogások, valamint új kontinentalizmus-felfogások formálódása. Ezeknek az a jellemzője, hogy az alsóbb néposztályok érdekeit, ambícióit, aspirációit kifejezve *demokratikus, népi alapú* és jellegű koncepciókat is formáltak.

A perui Manuel Gonzalez Prada szerint például a „nemzetet az indiánok alkotják” és „minden fehér egy Pizarro”¹⁸. E felfogástípusban tehát ugyan *népi*, de *egy-etnikum alapú* új nemzetfelfogás fogalmazódott meg, amely éppúgy exkluzív és elfogadhatatlan volt Peru mesztic többsége számára, mint a fehér nemzetfogalom. Ezek az egy-etnikum alapú nemzetfogalmak azonban a két világháború közötti periódusban még tovább éltek, bár nem rendelkeztek mozgósító erővel. Népi változata a latin-amerikai kommunista mozgalomban éledt fel az 1920-as, 30-as években. Az olyan jelszavak, mint a „kecsua, aymara köztársaság” (Peru, Bolívia), „Oriente néger köztársaság” (Kuba) „indián proletárdiktatúra” (Kolumbia) erre utaltak.¹⁹ A fehér-alapú nemzetfelfogás elsősorban az oligarchiák ideológiájában maradt jelen.

Másik példáját ezen új demokratikus koncepcióknak Kuba mutatta, ahol a függetlenségi háború idején (1895–98) a *soketnikum-alapú* nemzetfogalom ismételt felbukkanása és megerősödése figyelhető meg. José Martí és C. Baliño írásai már ezt a modern és demokratikus, a borszintől függetlenül minden állampolgárt a nemzetbe foglaló felfogást tükrözték¹⁹. Ez az új felfogás a most születő észak-

amerikai imperializmus elleni harc igényeit is kifejezte. A faji egyenlőség eszméje új nemzetfelfogást feltételezett. Ez az eszme győzelemre is vitte a függetlenség ügyét Kubában, ám ez a cukor-oligarchiának nem felelt meg. Az USA-beavatkozás és az újgyarmat-helyzet — amint erre utaltunk — e koncepció ismételt vereségét is jelentette.

Ám a latin-amerikai társadalomfejlődés nyilvánvalóvá tette — elsősorban a mestizaje folyamata —, hogy a nemzet új koncepcióinak „sikeres”, tömegeket mozgósító változatai *másféle alapról* építhetők.

A sok-etnikum-alapú nemzetfogalom ugyanis, amely a XIX. századi demokratikus mozgalmakban még döntően munkált, a XX. században nem lett kontinentálisan domináns eszmévé, éppen a faji keveredés, a *mestizaje* felgyorsulása miatt. Ezért a demokratikus nemzetfelfogások alapvető vonulatává a *mesztic alapú nemzettudatok* váltak.

Megfigyelhető (az említett kubai példai esetében) a *sok etnikum alapú nemzetfelfogás mesztic (mulatt) tudattá történő átalakulása is*, de teljesen mégsem tűnt el. Ez a sok-etnikum alapú nemzetfelfogás élt tovább pl. a chilei kommunista, Alejandro Lipschutz műveiben, aki a „két haza” teóriájában az etnikumok továbbélésével számolt. Lipschutz számára például a perui indián perui nemzetbe történő integrálása révén *egyszerre* lehetne kecsua, és perui — anélkül, hogy etnikai sajátosságait fel kellene adnia.²⁰ Ebben a felfogásban egy „*több népű nemzet*” modellje formálódott, amikor a perui államon belül *indián autonómiával* számolt. Az még nem világos, hogy e felfogás — amit mi *több népű nemzetként* határozunk meg — vajon a jövőben politikai erővé és mozgalomná tud-e válni. Ezt a társadalomfejlődés iránya fogja eldönteni.

Mindenesetre az 1960–70-es évek új folyamatai, melyek az *etnikai tudatok* reneszánszát is hozták, arra utalnak, hogy ez az alternatíva még élő Latin-Amerikában. Legutóbb Nicaragua forradalma figyelmeztetett erre. A miszkitó indiánok etnikai öntudatának erősödése, mely az *autonómia* igényét is magában foglalta — s az erre történő sandinista reagálás *változásai*, amelyek az indián-ellenes katonai fellépéstől (1982) gyorsan eljutottak az indián népek autonómiájának elfogadásáig (1985)²¹ — arra utalnak, hogy a sandinista forradalmárok a „*mesztic nemzet*” alapján álltak, de felfogásuk a körülmények hatására gyorsan kiszélesedett: a nicaraguai nemzetbe igyekeznek belefoglalni immár az indián népcet is. Olyan helyzetet igyekeznek kialakítani, hogy az indián egyszerre érezhesse magát nicaraguainak és miszkitónak is.

A XX. században tehát a Nemzet *legsikeresebb* felfogása mesztic-alapról formálódott. *1918 után az ideológiai szféra erős „meszticizálódása” figyelhető meg*, két szinten is: kontinentális és nemzeti szinten. Erre utal például a mexikói José Vaconcelos „kozmosz faj” elmélete, vagy az aprista mozgalom „indoamericanismója”²². Az 1920-as évektől a *mesztic pozitív megítélést* kapott és Latin-Amerika remény-

ségévé vált. Luis Alberto Sanchez latin-amerikai irodalomról írott művét például „mesztic könyv”-nek nevezi. Az olyan nemzeti felszabadító háború, mint A. C. Sandino harca Nicaraguában, már egyértelműen a *mesztic-nemzet* felfogása alapján állt.

A kontinentális összefogás eszméje a XIX. század végétől az USA-expanzió előretörésével született újjá. José Martí ennek talán legnagyobb hatású képviselője. Az USA-tól való fenyegetettség munkált e kontinentális-tudat erősödésékor, amelynek *számos változata* Latin-Amerika eltérő társadalmi rétegeinek érdekeit tükrözte. Reakciós antikapitalista verziójától a forradalmi kommunista változatig igen széles a skála.

A mesztic-tudat először kontinentálisan formálódott ki erőteljesebben az 1920-as években és csak némi fáziskéséssel jelentek meg, és döntően az 1920-as évek végétől épültek ki a mesztic-alapú nemzetfelfogások. Ezek jellemzője, hogy e felfogások az egyes etnikumok („fajok”) eltűnésével számolnak, ugyanakkor toleránsak a még létező etnikumokkal szemben. A „kevert”, tehát mesztic (mulatt) nemzetfogalmak *demokratikus változatai* az összes etnikum értékeinek szintéziseként fogják fel a nemzetet. Azaz nem etnocidiumként. Ez az új felfogás az alapja a 30-as években születő *cubanidadnak*, az *argentinidadnak*, a *peruanidadnak*.

Brazília esetében hasonló folyamat látható: Gilberto Freyre²³ felfogása: „mesztizo — verdadero brasileiro” — a *mesztic az igazi brazil* — már erre utal, hasonlóan a perui Mariáteguihez, aki, amikor arról beszél, hogy Peru négyötöd részét az *indigenák* (bennszülöttek) alkotják, már nemcsak az indiánokra (indio), hanem a meszticekre is gondolt.²⁴

Meg kell jegyezni, hogy véleményünk szerint a mesztic-alapú nemzetfelfogások is *több típusra* oszthatók. Előbbi példáink közös alapja az, hogy a „*mesztic nemzet*” *alapjaként a dolgozó osztályokat tekintik*, tehát *népi, demokratikus* értelműek. Picon Salas is ezt fejez ki, amikor arról beszél, hogy az „igazi chilei lélek” a dolgozó osztályokban lelhető fel.²⁵

Ha a XX. század legsikeresebb politikai mozgalmairól, a *populista pártokról* medítálunk, sikereik mögött, szerintem ezt az ideológiai alapot kell látnunk. Az APRA, a varguismo, a peronismo, stb. *sikerei* véleményünk szerint mesztic alapú nemzetfelfogásukkal is erőteljesen összefüggnek.

Tanulságosak ilyen szempontból például az 1939-es perui választások, amikor egy rendkívül *heterogén politikai* bázisban a *közös mesztic-lét* teremtett igen gyorsan politikai szövetséget.

A perui APRA ideológiája is világosan tükrözte ezt a tényt hatvanéves történelme során. Az „összes dolgozó osztályok” szövetségeként jelent meg — csak a perui (fehér) oligarchiát zárta ki a szövetségből. Az agrárproletártól a városi munkáson, kispolgárságon, értelmiségen át a nemzeti burzsoáziáig terjedő front-

ban pedig közös a *mesztic eredet* volt. Ezt az APRA illegális propagandája erősen fel is használta pl. az 1930-as években, olykor erőteljesen rasszista tónussal²⁶.

Ezek a populista ideológiák széles demokratikus szellemben épültek, ezért a népi típusú felfogásokat is integrálni tudták. És ez fontos: a populista pártok ugyanis két felfogást integráltak a nemzetről: egy *népit* (*popular*), amely forradalmi tendenciákat is hordozott, és egy *népiest*, azaz *populistát*, amely a középrétegek, a nemzeti burzsoázia politikai aspirációit fejezte ki és alapvetően *reformista* természetű volt. E kettősség — népi-népies (*popular-populista* a spanyol nyelvben is elkülöníthető értelmet hordoz) — eltéréseit azonban a „mesztic” szó jótékonyan elfeledte.

A *mesztic nemzetfelfogás* következetesen forradalmi, népi demokratikus változata a XX. század *forradalmi mozgalmainál* figyelhető meg. Ilyen szempontból említhetők például Sandino, a kubai A. Guiteras, vagy a kolumbiai E. Gaitán eszméi. Fontos lenne vizsgálat alá venni ebből a szempontból a Július 26-a Mozgalom, vagy/és sandinista mozgalom eszméit is. Sikereik, úgy vélem, a nemzetfelfogásának ilyen, demokratikus és népi jellegéből (is) következhetnek.

A mesztic nemzetfogalom népi és népies típusa mellett Latin-Amerikában kialakult egy oligarchikus, antidemokratikus változata is. Úgy tapasztaljuk, hogy a latin-amerikai oligarchiák ideológiai alkalmazkodó képessége rendkívül nagy volt, s e csoportok jórésze is elfogadta, felhasználta a nemzet mesztic felfogását. Mint erre már utaltunk, igen korán, talán elsőként — Mexikóban, Porfirio Diaz (1871—1910) időszakában fogalmazódott meg a *científicos* részéről egy mesztic-jellegű nemzetfelfogás²⁷. E *felülről épülő* koncepció a Nemzetről azonban tulajdonképpen a kreol felsőbbrendűség burkolt továbbélését jelentette, mert ez a mesztizajt az „alsóbbrendű fajok” *fehérék által történő asszimilációjaként* képzelte el. Jellegzetes korai képviselői e felfogásnak Peruban José de la Riva Agüero, V. A. Belaúnde voltak, de megállapítható, hogy 1930—50-es évek diktatúrái Közép-Amerikában például ugyancsak alkalmazták a mesztic demagógiát.

*

A latin-amerikai felfogások a Nemzetről jól mutatják, hogy e koncepciók mindig etnikai („faji”) meghatározottságúak voltak. Ám az is egyértelműnek látszik, hogy a mesztic-alapú nemzetfogalmak kialakulása ugyanakkor az ilyen, etnikai alapú fogalmak meghaladásának perspektíváját is jelenti, amikor az *összes etnikum szintéziséként* jellemzik önmagukat. Ez pedig egy letisztultabb, világosabb társadalomkép és osztályfelfogás számára adhat a jövőben lehetőséget. Ahogy ugyanis az etnikai „köntös” lehullik a latin-amerikai társadalmakról, egyértelműbben fog látszani, hogy az esetleg *ugyanazt* az „etnikai köntöst” hordozó társadalmi csoportok *eltérő* társadalmi osztályokhoz tartozókat tömörítenek. Ez a kollektív identitástudat osztály-koordinátáit fogja várhatóan megerősíteni.

Jegyzetek

- ¹ ANDERLE ÁDÁM: *Utópia és történeti alternatíva. = Hungria recuerda a Simón Bolívar*. Budapest, 1983. 152—153.
- ² ROSENTHAL: *La población indígena, 1492—1950*. Buenos Aires, 1954. 1, 2, 3. sz. táblázat.
- ³ MARIO SAMBORINO: *Identidad, tradición, autenticidad. Tres problemas de América Latina*. Caracas, 1980. 53. Az adatok gyengeségére utal, hogy nem jelzi pl. az *ázsiai* lakosságot és össze-mossa a néger és mulatt fogalmát.
- ⁴ NICOLAS SANCHEZ ALBORNOZ: *La población de América Latina*. Madrid, 1977; MAGNUS MÖRNER (ed): *Race and Class in Latin-America*. New York-London, 1971
- ⁵ ANDERLE ÁDÁM: *Vihar a Sierrában*. Budapest, 1981. 179—243;
- ⁶ SIMON BOLÍVAR: *írásai*. Budapest, 1976. 70.
- ⁷ FEDERICO BRITO FIGUEROA: *La emancipación nacional y la guerra de clases y castas*. Acta Historica. Tom. L. XXIX. Szeged, 1985. 49—69.
- ⁸ ANDERLE ÁDÁM: *Vihar a Sierrában*, Budapest, 1981. 257—275.
- ⁹ Uo. 230—231.
- ¹⁰ JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: *Hét tanulmány a perui valóságról*. Budapest, 1977. 46.
- ¹¹ BENITO JUAREZ: *Pensamiento y acción*. La Habana, 1974.
- ¹² WILLIAM WALKER: *La guerra en Nicaragua*. Managua, 1975. (Az eredeti napló spanyol kiadása)
- ¹³ JOSE LUCIANO FRANCO: *Antonio Maceo. Apuntes para una historia de su vida*. La Habana, 1975. I—III. k, különösen: I. k. 100—101, 187—188, II. k. 157, III. k. 132.
- ¹⁴ FEDERICO BRITO FIGUEROA: *El tiempo de Ezequiel Zamora*. Caracas, 1981.
- ¹⁵ Vö. a Tupac Amaru -esetre ANDERLE ÁDÁM: *Indián polgári forradalom? Agrártörténeti Szemle, 1977. 3—4. sz. 374—389.*
- ¹⁶ Erről ANDERLE ÁDÁM: *Conciencia nacional y continental en América Latina, en la primera mitad el Siglo. = Casa de las Américas, N° 133. 16—28.*
- ¹⁷ OSCAR BUNGE: *Nuestra América. Obras Completas. II. k. 7. kiad.* Madrid, 1926, ALCIDES ARGUEDAS: *El pueblo enfermo*. Barcelona, 1909, VENTURA CARCIA CALDERÓN: *Latin America: Its Rise and Progress*. London, 1924.
- ¹⁸ *Pensamiento Positivista Latinoamericano*. Caracas. I—II. k. (Leopoldo Zea bevezetőjével).
- ¹⁹ MANUEL GONZALEZ PRADA: *Horas de lucha*. Lima, é. n. 239, 275—276. 300 és azt követő lapok.
- ²⁰ Meg kell jegyezni, hogy az *egy etnikum alapú államok* — „néger és indián köztársaságok” — kialakítása, mint a latin-amerikai belső konfliktusok megoldásának lehetséges alternatívája, a XIX. század közepén a közép-kelet—európai megfigyelőben már megfogalmazódott. Vö. *Athenaeum* 1841. IX. számában. Erről lásd: ANDERLE ÁDÁM: *Temas latinoamericanos en la prensa húngara del siglo XIX. Formación de naciones, desarrollo nacional. = Estudios Latinoamericanos, Varsó, 1980. 6. sz. 17—24.*
- ²¹ BENKŐ JUDIT: *José Martí nemzeteszmeje. Világtörténet, 1982. 4. sz. 53—75. CARLOS BALIÑO: Documentos y artículos. La Habana, 1975.*
- ²² ALEJANDRO LIPSCHÜTZ: *Marx y Lenin en la América Latina y los Problemas indigenistas. La Habana, 1974. 95—97.*
- ²³ *Envío, Managua.*
- ²⁴ JOSÉ VASCONCELOS: *La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana*. Paris, é.n. VICTOR RAUL HAYA DE LA TORRE: *A donde va Indoamerica 2. kiadás, Santiago de Chile, É.n.*
- ²⁵ Lásd GILBERTO FREYRE: *Interpretación de Brazil. Mexico 1945.*

²⁴ MARIÁTEGUI i. m. 44—45.

²⁵ MARIANO PICON SALAS: Intuición de Chile. Santiago de Chile, 1935. 2.

²⁶ ANDERLE, ÁDÁM: Movimientos políticos en el Perú entre las dos guerras mundiales. La Habana, 1985. Casa de las Américas

²⁷ HORVÁTH GYULA: A mexikói forradalom főbb ideológiai és politikai áramlatai (Kézirat) TITI, 1984.